

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Institut mezioborových studií Brno

Rodina v kontextu historického vývoje

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:

doc. PhDr. Jaroslav Nevoránek, CSc.

Vypracoval:

Vít Cibulka

Brno 2008

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci na téma „Rodina v kontextu historického vývoje“ vypracoval samostatně a použil jen pramenů uvedených v seznamu literatury.

Břeclav 14. února 2008

Vít Cibulka

Poděkování

Děkuji vedoucímu bakalářské práce panu doc. PhDr. Jaroslavu Nevoránkovi, CSc. za velmi užitečnou metodickou pomoc, cenné rady a připomínky, které mi pomohly při vypracování bakalářské práce.

Také bych chtěl poděkovat své manželce Michaelce za morální podporu a pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce, a které si nesmírně vážím.

Vít Cibulka

OBSAH

Úvod	2
1. Vymezení pojmu rodina z pohledu různých vědeckých disciplín	4
1.1 Rodina z hlediska práva	4
1.2 Rodina z hlediska sociologie	6
1.3 Rodina z hlediska psychologie	7
1.4 Dílčí závěr	8
2. Stručná charakteristika doby a postavení rodiny v různých společenských zřízeních	9
2.1 Pravěká společnost	9
2.1.1 Rodina v pravěké společnosti	9
2.2 Otrokářská společnost	11
2.2.1 Rodina v otrokářské	12
2.3 Feudální společnost	13
2.3.1 Rodina ve feudální společnosti	14
2.4 Kapitalistická společnost	16
2.4.1 Rodina v kapitalistické společnosti	17
2.5 Dílčí závěr	19
3. Česká republika a její postoje k rodině	21
3.1 Současné rodinné struktury	21
3.2 Postavení rodiny v ČR	24
3.3 Právní legislativa a její vývoj	26
3.4 Rodinná politika v ČR	35
3.5 Dílčí závěr	37
Závěr	39
Resumé	41
Anotace	42
Seznam použité literatury	43

Úvod

„Zdárná rodina je ten nejkrásnější dar Boží. Já bych ji přirovnala k naladěné lyře: každá struna jiný tón, a přece vspolku nejčistší souhlas.“

Božena Němcová

Když se ohlédneme do historie lidstva, našeho národa a našeho státu, jistě najdeme mnoho významných událostí, které se mimo jiné velkou měrou zasloužily o pokrok, rozvoj a změny v lidských společnostech. Historicky významné civilizace provázely vzestup a dříve či později úpadek, aby na uvolněné místo nastoupila civilizace jiná. Společenská zřízení tlačena pokrokem se nakonec stávají neudržitelná a na jejich místa nastupují dříve či později zřízení nová, „lepší“. Člověk dokola opakuje rituály, zvyky, chyby i omyly. Společnosti a státy při podrobnějším pohledu do historie dělají totéž. Tento přirozený historický vývoj s sebou přináší dopady nejen pro celé lidstvo a jednotlivé národy, ale i pro každého jednotlivce z hlediska jeho sociální existence. Manželství a rodina provází lidstvo v celé jeho dlouhé historii. Proto také nemohou stát stranou tohoto zákonitého vývoje. Manželství a rodina nejsou jen soukromou záležitostí žen a mužů, ale jsou to také instituce tvořící základ každé společnosti. *„Člověk prý vynalezl rodinu, když zjistil, že nikomu se nedá věřit. Je to už velmi dávno, ale od té doby nikdo nic lepšího nevymyslel. Rodina je ideální krabičkou poslední záchrany, když přijdou těžké časy.“*¹⁾

Rodina jako útvar spojený na základě určité příbuzenské vazby je společenskou institucí, která existuje ve velmi podobné formě v každé kultuře a je jí všeobecně uznávána. Úlohou rodiny v lidské společnosti je v její nejširší podstatě zajištění pokračování rodu, národa a jeho kultury, a nakonec i lidstva samotného. Je to jakýsi způsob péče o pokračování druhu. Tato forma soužití provází lidi na celé planetě po staletí a existuje ve všech historicky známých typech

¹ Možný, I. *Česká společnost: nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. 1.vyd., Praha: Portál, 2002, str.25

společenských struktur. Propojovat sňatkovou politikou rody, dobývat válkami svět, vládnout prostřednictvím práva silnějšího, to vše snad již patří minulosti, protože dnes tyto prostředky podle mého názoru ani nefungují. Avšak s přihlédnutím ke skutečnosti, že rodina je základní součástí každé společnosti, nezůstávají její funkce ani podoby po staletí nezměněny. Rodina mění svou strukturu a přizpůsobuje se změnám ve společnosti. Způsob jejího fungování a rodinné uspořádání prochází spolu s dobou vývojem a úpravami. Řadu funkcí rodiny převzal v průběhu vývoje společnosti moderní sociální stát. Základní opěrné pilíře rodinného života však nadále přetrvávají a fungují. Zejména funkce prvotní socializace dětí, emocionální stabilizace osobnosti dospělých a také její reprodukční funkce se jeví jedním z hlavních opěrných bodů rodiny v každém věku.

Cílem této mé bakalářské práce je podhalit problematiku rodiny a její vývoj s návazností na změnu společenských systémů. Jakým způsobem rodina ovlivňovala chod dějin a naopak, jak dějiny ovlivňovaly chod rodiny, její pojetí a postavení v různém společenském zřízení. Uvést některé demografické údaje, ukázat jejich vývoj a zjistit k jakým změnám došlo ve struktuře rodiny, z jakých příčin vznikly a jak se tyto změny odrazily zejména v rodinné politice státu a rodinném právu. Tato práce se také pokusí nalézt odpověď na to, jaké jsou vyhlídky rodiny v nejbližší budoucnosti, zda má současné pojetí rodiny naději na pokračování nebo je nevyhnutelná změna, případně úplný zánik rodiny jako společenské instituce.

1. Vymezení pojmu rodina z pohledu různých vědeckých disciplín

1.1 Rodina z hlediska práva

Právní řád České republiky neobsahuje přímo vyjádřenou definici rodiny. Za rodinu pokládá především vztah založený na **manželství**. Manželstvím je podle platné úpravy zákona o rodině nazýváno trvalé společenství muže a ženy založené zákonem stanoveným způsobem. Výslovně se tedy hovoří o společenství **muže a ženy**. Z ustanovení zákona vyplývá, že partneři stejného pohlaví manželství uzavřít nemohou.

*„Manželství se uzavírá svobodným a úplným souhlasným prohlášením muže a ženy o tom, že spolu vstupují do manželství učiněným před matriční úřadem nebo před orgánem církve nebo náboženské společnosti, oprávněné k tomu zvláštním předpisem“.*¹⁾ Toto prohlášení se činí slavnostním způsobem v přítomnosti dvou svědků. Hlavním účelem manželství jak vyplývá ze zákona o rodině, je založení rodiny a řádná výchova dětí. Uzavřením manželství z pohledu práva vzniká tedy především vzájemný právní vztah mezi mužem a ženou. Je to jakési jejich veřejné přihlášení se ke spoluodpovědnosti.

Manželství může vzniknout jen za splnění zákonných podmínek a předepsanou formou. V případě, že snoubenci nesplňují některou z podmínek vymezených zákonem o rodině, nemůže ke sňatku dojít nebo může být později soudem prohlášen za neplatný, případně neexistující (nicotnost manželství). Český právní řád vyžaduje pro **vznik manželství** splnění těchto podmínek:

1. Plnoletost občana. Výjimečně může soud povolit uzavření manželství i osobě mladší osmnácti let, pokud jsou k tomu závažné důvody (nejčastěji to bývá těhotenství ženy). Avšak této osobě musí být let alespoň šestnáct.

¹ Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, § 3

2. Způsobilost občana činit právní úkony. Manželství lze povolit i osobě postižené duševní poruchou, pokud je zdravotní stav této osoby slučitelný s účelem manželství.
3. Manželství nemohou uzavřít blízcí příbuzní, tedy předkové a potomci v řadě přímé nebo sourozenci. Příbuzenství, ale v tomto případě nemusí být jen biologické. Totéž platí i v případě příbuzenství na základě osvojení, pokud toto osvojení trvá.
4. Vzniku manželství brání platnost manželství předchozího, nebo registrovaného partnerství některého ze snoubenců.

Přesně vymezen zákonem o rodině je také **zánik manželství**. Zánik manželství je možný jen na základě těchto stanovených důvodů:

1. Smrt jednoho nebo obou manželů. Jedná se o ten nejpřirozenější způsob zániku manželství, protože existence manželství je přirozeně možná jen za života obou manželů.
2. Prohlášení manžela za mrtvého. Byl-li manžel prohlášen za mrtvého, manželství zaniká dnem, kdy rozhodnutí o tom nabude právní moci. V případě, že je toto rozhodnutí zrušeno, je zaniklé manželství obnoveno. Neobnoví se pouze v případě, kdy mezitím manžel toho, kdo byl prohlášen za mrtvého, uzavřel manželství nové.
3. Rozvod. O rozvodu rozhoduje soud na návrh některého z manželů. Mají-li manželé nezletilé děti, nemůže být manželství rozvedeno, bylo-li by to v rozporu se zájmem těchto dětí, daným zvláštními důvody.¹⁾

Manželství je tedy právně kvalifikovaným základem rodiny. Uzavřením sňatku vznikají práva i povinnosti jejichž plnění je garantováno státem. Rodina však může vzniknout i jinak než na základě manželství - například jeden rodič s dětmi nebo osvojením dítěte (přijetím cizího dítěte za vlastní). I v tomto případě pak platí některé právní vztahy dané zákonem o rodině, například vyživovací povinnost mezi rodiči a dětmi. Náš právní řád proto někdy pojmenovává členy rodiny jako „osobu blízkou“, nebo také jako „osoby žijící ve společné domácnosti“.

¹ Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, § 22-29

1.2 Rodina z hlediska sociologie

Sociologie, jako věda, pojmenovává rodinu jako určitou sociální skupinu, sociální instituci, primární instituci, základní článek společnosti, dynamický systém, společenský subsystém, strukturovaný celek a podobnými názvy.

Jedna z definicí pak vysvětluje pojem rodina takto: „*Za rodinu současnosti je možno považovat institucionalizovaný **sociální útvar** nejméně tří osob, mezi nimiž existují rodičovské, příbuzenské nebo manželské vazby. Základem rodiny ve všech dosud známých společnostech je dyadický pár – muž a žena, tj. nějaká forma manželství nebo partnerství. Rodina je tedy postavena na partnerství osob opačného pohlaví, které má trvalejší ráz a na příbuzenství. Výchozím znakem každé rodiny je existence nejméně jednoho dítěte bez zřetele na jeho věk.*“¹⁾

Jiné sociologické vysvětlení pojmu: „*Rodina je dnes vnímána jako instituce racionální, pragmatická, funkčně vertikálně hierarchizovaná a kulturně omezující a současně jako zvláštní soukromý svět authenticity, spontaneity, přirozené rovnosti a emotionality*“²⁾ vyjadřuje zvláštnost rodiny jako celku, který propojuje prvky veřejné a soukromé.

V sociologii se však setkáváme také s dalšími pojmy vztahujícími se k rodině. Některé z nich je potřeba objasnit. Pojmy jako **prvotní rodina**, kterou je myšlena rodina založená dvěma svobodnými bezdětnými lidmi. **Druhotná rodina** tvořená rozvedeným nebo ovdovělým manželem, který uzavřel nové manželství, ale stará se o děti z manželství předchozího. **Neúplná rodina** se vyznačuje, jak její název napovídá, jedním chybějícím rodičem. Z hlediska průběhu socializačního procesu se hodně mluví o rodině **funkční** nebo **dysfunkční**. Rozdíl mezi rodinou funkční a dysfunkční spočívá v tom, jak správně plní úkoly vyplývající z jejich funkcí. Zjednodušeně řečeno jestli funguje nebo nefunguje podle pravidel dané kultury.

Další definice vyskytující se v sociologické literatuře popisují a vymezují rodinu prostřednictvím jejich funkcí a činností. Funkce rodiny reprodukční,

¹ Kraus, B. Poláčková, V. et al., *Člověk prostředí výchova*. 1.vyd., Brno: Paido, 2001, str. 78

² Možný, I., *Moderní rodina (mýty a skutečnosti)*. 1.vyd., Brno: Blok, 1990 str. 93

ekonomická, výchovná, sociálně psychologická, emocionální a další tak vlastně vysvětlují i samotné základní důvody pro vznik takového útvaru. „*Rodina zabezpečuje své členy hmotně, pečuje o zdraví, výživu a kulturní návyky svých členů, vytváří specifické socializační a výchovné prostředí pro děti, předává jim kulturní dědictví, vštěpuje jim morální postoje, ovlivňuje je, usměrňuje, chrání a podporuje. Rodina však plní určité role i ve vztahu ke společnosti. Je to především reprodukce obyvatelstva, a to jak reprodukce biologická, tak i kulturní.*“¹⁾ Tyto základní funkce a vlastnosti měla rodina už od svého vzniku, jen se spolu postavením rodiny ve společnosti měnily, vyvíjely a přizpůsobovaly potřebám doby a společenskému i ideologickému prostředí.

1.3 Rodina z hlediska psychologie

Jedna z definic, kterou jsem v literatuře objevil, vysvětluje pojem rodina z hlediska psychologie následovně: „*Rodina je skupina lidí se společnou historií, současnou realitou a budoucím očekáváním vzájemně propojených transakčních vztahů. Členové jsou často (ale ne nutně) vázáni legálními manželskými svazky, adopcí nebo společným uspořádáním života v určitém úseku jejich životní cesty. Kdykoli mezi blízkými lidmi existují intenzivní a kontinuální psychologické a emocionální vazby, může být užíván pojem rodina, i když jde například o nesezdaný pár, o náhradní rodinu atd.*“²⁾

Psychologie pojímá rodinu jako jakýsi **system**. Tento systémový přístup funguje na jedné hlavní zásadě, že **celek je více než souhrn jeho částí**. Fungování rodiny jako celku se tedy nedá poznat tím, že podrobně prozkoumáme psychiku jejích jednotlivých členů, protože tento rodinný celek obsahuje ještě něco navíc. Jakousi celkovou atmosféru, která vzniká vzájemným působením jednotlivců mezi sebou a která pak vytváří celkový obraz rodiny z hlediska psychologie. Patří sem třeba způsob, jakým manželé činí společná rozhodnutí, jak zvládají sporné situace,

¹ Kraus, B. Poláčková, V. et al., *Člověk prostředí výchova*. 1.vyd., Brno: Paido, 2001, str.79

² Sobotková, I., *Psychologie rodiny*. 1. vyd., Praha: Portál, 2001, str. 22

jak plánují společnou budoucnost rodiny. „*Rodinný systém se společně rozkládá v prostoru a čase, v biologickém a sociálně-historickém kontextu. Každý rodinný systém psychologie rozděluje na několik subsystémů, z nichž nejpodstatnější je manželský subsystém, subsystém rodič-dítě a sourozenecký subsystém.*“¹⁾

Jedním z nedůležitějších psychologických momentů v rodině je určité narození dítěte, které znamená zlom v dosavadním způsobu života a novou životní zkušenost. A také, samozřejmě, vytváří krizové období. Hloubka vzájemných citů, láska nebo nenávisť mezi sourozenci nebo mezi rodiči a dětmi hodně ovlivňují celkovou náladu v rodině a náhlé vyhrocení potlačovaných emocí může způsobit i tragédii. Psychologie rodiny může při včasné zásahu pomoci takovým rodinným tragédiím předcházet.

1.4 Dílčí závěr

Rodina patří mezi nejvýznamnější společenské instituce. Význam rodiny pro člověka i společnost potvrzuje i velký zájem o tuto problematiku ze strany mnoha vědních disciplín. Zkoumáním rodiny se zabývá sociologie, psychologie, pedagogika, právo, lékařské vědy, pedagogika a mnohé jiné společenské disciplíny. Nalézt proto jednu přesně odpovídající definici rodiny je s ohledem na různé oblasti použití tohoto pojmu obtížné. Pohled jednotlivých odvětví na rodinu se liší podle jimi zkoumaných a preferovaných funkcí. Žádnou z rodinných funkcí, ale nemůžeme chápat izolovaně, všechny jsou na sobě závislé a navzájem se překrývají, doplňují a podporují. Pojem rodina v běžném povědomí dnešního člověka vyvolá nejčastěji představu malé skupiny osob spojených příbuzenským vztahem, jejíž dospělí členové jsou odpovědní za výchovu dětí, buď vlastních nebo adoptovaných a kteří žijí ve společné domácnosti. Tedy nejvšeobecněji řečeno - manželský pár s dětmi.

¹ Sobotková, I. *Psychologie rodiny*. 1.vyd., Praha: Portál, 2001, str. 23

2. Stručná charakteristika doby a postavení rodiny v různých společenských zřízeních

2.1 Pravěká společnost

Takzvaný pospolně rodový řád, jako první forma společenského uspořádání v lidských dějinách představuje dlouhou část vývojové fáze člověka. K charakteristickým rysům, kterými se tato epocha vyznačuje patří **společné vlastnictví, kolektivní práce a spotřeba**. Organizace pravěké společnosti se postupně vyvíjela od takzvané tlupy, kdy se člověk naučil zhotovovat nejjednodušší kamenné nástroje a získávat oheň, k vyspělejší rodové organizaci. Základem obživy pravěkých lidí je lov zvěře a ryb. Postupně se rozvíjí také zemědělství a pastevectví. V souvislosti s různým výskytem zdrojů surovin pro výrobu nástrojů vzniká směnný obchod. Vývoj pravěké společnosti a její další směřování podle názoru historiků nejvíce ovlivnila společenská dělba práce. První, nejprimitivnější dělba práce vznikla oddělením chovu dobytka od obdělávání půdy. Rozvinutím dělby práce, zdokonalením zemědělství a zlepšováním výrobních předmětů se zvýšila produktivita. Lidé začali vyrábět víc než spotřebovali. Přisvojením si tohoto nadvýrobku a jeho směnou se vytvořilo soukromé vlastnictví. Se vznikem soukromého vlastnictví se mění také sociální postavení jednotlivých členů rodu. Rodové společenství založené na rovnosti se rozpadá. Bohatství a s ním spojená moc má za následek rozklad rodové společnosti, vzniká společnost sociálně nerovných lidí a stát jako nástroj k udržení moci a pořádku. ¹⁾

2.1.1 Rodina v pravěké společnosti

Základní jednotkou pravěké společnosti byl podle převládajícího názoru odborníků (nepanuje zde naprostá shoda) rodový spolek (občina)- všichni příslušníci

¹ www.dejepis.com , virtuální učebnice

kmene byli rodově příbuzní. V prvním období rodové společnosti měli pravděpodobně hlavní úlohu ženy. Rod byl **matriarchální**. „*Matriarchátem pojmenováváme takovou tradici nebo způsob uspořádání společnosti, kdy rozhodovací moc leží v rukou skupiny starších žen a rodové jméno a dědická práva přecházejí automaticky z matky na dceru.*“¹⁾ Žena na nejvyšším stupni společenského žebříčku, tedy matka rodu, měla velkou rozhodovací pravomoc, jak světskou tak i náboženskou. Členové rodu byli vázáni povinnostmi vzájemně se podporovat a chránit. „*Všechny ženy obcí považovaly se vzájemně za sestry a ve shodě s tím za potencionální nebo reálné ženy všech mužů, kteří si byli bratry. Ačkoli se i při takovémto skupinovém „manželství“ vytvářely víceméně pevné dvojice, přece jen nikdo neměl výlučné právo na svého druha.*“²⁾ Výchova dětí v jejich nejmladším věku byla záležitostí pouze matek a muži se do ní nepletli. Muži si začali dětí všímat, až když povyroستly - byli tedy spíš učitelé než otci.

S růstem individuálního vlastnictví postupně nabyli ve společenském životě převahy muži, protože na nadprodukcii zboží měl mužský prvek největší zásluhu. Matriarchální zřízení však zamezovalo dědění v otcovské linii, a to způsobilo, že pokrevní děti zemřelého otce neměly šanci získat jeho majetek. Tento stav se časem stal neudržitelný. Matriarchát se tlakem mužů začal pomalu rozpadat a vznikala nová forma spoluzití - párová rodina. Takováto rodina již byla založena na vlastnictví majetku. A jelikož muž byl prvopočátečním tvůrcem takového majetku, dědictví začalo přecházet po mužské linii. Došlo tedy ke změně, rod už se nadále odvozuje podle otcovské linie a stává se tak **patriarchálním**. Vznikla společnost v níž žena byla zatlačena z oblasti základního hospodaření do sféry domácích prací.

¹ www.cs.wikipedia.org, internetová encyklopedie

² Ďjakova, V. N., Kovaljova, S. I. *Dějiny starověku*, 1.vyd., Praha: Nakladatelství politické literatury, 1963, str.29

2.2 Otrokářská společnost

V době historiky označované jako starověk, vzniká řada vyspělých civilizací. Stále se zdokonaluje zemědělství, velký pokrok nastal v řemeslné výrobě, obchodu, zpracování kovů a vzdělanosti. Otrokářská společnost vznikla tím, že se zajatí příslušníci jiných kmenů začali využívat jako masová **výrobní síla**. Do té doby byli váleční zajatci buď zabíjeni, obětováni bohům nebo přijímáni za členy rodu a kmene. Společnost se rozdělila na svobodné a plnoprávné občany stojících proti většině občanů neplnoprávných a otroků. *„Na otroky se nepohlíželo jako na lidi, ale pouze jako na majetek. Otroci se prodávali a kupovali jako věc. Neměli žádná práva. Otroci si nesměli založit rodinu, jeho děti byly považovány za vlastnictví jeho pánů. Páni mohli otroky podle své libovůle trestat a libovolně s nimi disponovat.“*¹⁾

Svého vrcholu dosáhl otrokářský řád ve starověkém Řecku a Římě. Velký kulturní odkaz antiky silně ovlivnil i vývoj jiných evropských národů. Otrokářství, ale například pro slovanské osídlení typické není. Ve středomoří vzniklé první státní útvary - městské státy, mají rozmanité formy politické organizace. Nejvýznamnější řecké městské státy Sparta a Athény se stávají hlavní silou rozvoje tehdejší kultury. Sparta vyniká svým svérázným systémem tvrdé vojenské výchovy, Athény jsou centrem obchodu a námořních úspěchů. *„Spartské úřady dokonce zasahovaly neomezeně i do soukromého a rodinného života občanů. Staraly se o sňatky, o výchovu jiných a požadovaly od občanů, aby se v této věci bezpodmínečně podřizovali zájmům celé třídy. Manželství musela dávat státu silné, zdravé děti, které by byly nadějnou oporou otrokářské Sparty.“*²⁾

Rostoucí počet obyvatel a tím nedostatek půdy nutí státy k obsazování nových území. Rozvíjí se tak válečnické umění a technika. Římská říše, nabývá postupně na síle a podrobuje si většinu území kolem středozemního moře. Z Římské říše se stává největší otrokářská společnost. Migrací rodin při dlouholetých

¹ Utčenka, S. L., et al. *Dějiny světa v deseti svazcích, svazek II*. 1. vyd., Praha: Nakladatelství politické literatury, 1963. str. 39

² Ďjakova, V. N., Kovaljova, S. I. *Dějiny starověku*, 1. vyd., Praha: Nakladatelství politické literatury, 1963, str. 304

válečných taženích, se přetrhává spojení s rodem dřívějším, mizí jednota rodu spojená s územím. Tvoří se jeden ze základních rysů nové organizace – vznikají komunity založené na sousedství a teritoriální blízkosti. Opouští se princip osad založených na rodovém příbuzenství.

2.2.1 Rodina v otrokářské společnosti

V této fázi bych rád věnoval pozornost zejména společnosti starých Řeků a Římanů, kteří svou činností nejvíce ovlivnili vývoj tehdejší Evropy. Starověká otrokářská společnost je založena na patriarchálním modelu a i celkový charakter rodiny je poznamenán otrokářstvím. „Význam slova rodina v tomto období se v podstatě ztotožňoval s tím, co bychom dneska nazvali velkou „domácností“. Antická kultura tedy počítala do rodiny nejenom pokrevní příbuzné, ale vůbec všechny v „domě“. Druhé, stejně staré pojetí rodiny platilo paralelně ve společenském vědomí vládnoucích tříd. U patricijů se tedy slovem rodina myslelo přibližně totéž co rod – velká skupina lidí, jež svazkem krve udržovala jednotu moci a majetku.“¹⁾

Rod založený na pokrevním příbuzenství po otci byl zpočátku základní společenskou jednotkou otrokářské společnosti. Členové rodu vlastnili společnou půdu, měli společné rodové jméno, náboženské svátky a pohřebiště. Stařešinové rodu se volili. Jednotlivé rodiny se však postupem doby a zvyšujících se majetkových rozdílů čím dál tím víc osamostatňovaly. „Ke konci královské doby poklesl význam rodu do té míry, že základní společenskou jednotkou se stala už rodina téměř v dnešním pojetí.“²⁾

Rodina ve starověkém Římě a Řecku byla takovým malým státem ve státě. Způsob státní organizace sice preferoval „sobě rovné“ (k těm se ovšem většina

¹ Možný, I. *Moderní rodina(mýty a skutečnosti)*. 1.vyd., Brno: Blok, 1990, str.18

² Zamarovský, V. *Dějiny psané Římem*. 2.vyd., Praha: Mladá fronta. 1969. str. 51

obyvatel a otroci nepočítali), ale rodina byla centrem nejpřísnější nerovnosti. Považovalo se za samozřejmé jednání poroučet a vynutit si poslušnost násilím. V čele římské rodiny stál otec rodiny s otcovskou pravomocí, nazývanou *patria potestas*. Tou neomezeně vládl nad manželkou, dětmi, dobyt看em, movitým a nemovitým majetkem. Moc, kterou disponoval otec rodiny nad všemi jejími členy byla nejen neomezená, ale kromě toho také nezávislá na moci státní. Státní správa nemohla zasahovat do opatření, která učinil otec v rámci rodiny. Otec rodiny byl pánem nad životem a smrtí všech rodinných příslušníků. Otcovská moc zanikla až jeho smrtí. Do té doby nebyli jeho synové svobodnými pány nad svým životem. Protivit se vůli otce znamenalo téměř jistou smrt.

„Dodržování domácí kázně zajišťoval otec rodiny svou autoritou, která se zakládala na jeho zkušenostech, jeho zralém úsudku a na jeho poctivosti. Mladší generace byla vychovávána podle příkladu generace starší. Skromnost a úcta vyznačují poměr mladé generace ke starší, která vyžaduje poslušnost, úctu a bezúhonnost. Chování v domově bylo základem také vojenské disciplíny a tím veškeré římské moci a velikosti.“¹⁾ Až na ono drsné vynucování vůle a poslušnosti, dnes bychom to možná nazvali domácím násilím, takřka ideální stav výchovy ve společnosti.

2.3 Feudální společnost

Na konci starověku vzniká nové společenské zřízení jehož charakteristickým znakem je vlastnictví půdy jako výrobního prostředku a osobní závislost rolníků, kteří na ní vedou drobné hospodářství, na jejím vlastníkově - feudálově. Na čele společenské pyramidy stojí panovník, kterému patří největší část pozemkového fondu, šlechta a církve. Podstata nových společenských vztahů, je založena na poskytování části vlastněné půdy (léna) za úplatu, nebo protislužbu. Ve feudálním státě neustále probíhají mocenské konflikty mezi panovníkem snažícím se

¹ Kinder, H., Hilgemann, V., *Encyklopedický atlas světových dějin*. Praha: NLN, 1999, str.86

o neomezenou moc a šlechtou snažící se o podíl na vládě. Systém, založený na vlastnictví pozemků se rychle rozvíjí. Vlastnictví půdy se stalo důležitým politickým a ekonomickým nástrojem. Rolník je hospodářsky připoután k půdě, která mu poskytuje základní obživu.¹⁾

Pro vznik středověké civilizace je klíčovým kontinentem Evropa, která se stává namísto Středomoří těžištěm veškerého politického, ekonomického a kulturního dění. Na základech antické kultury vzniká společnost duchovně jednoznačně orientována na křesťanství. Katolická církev získává stále větší vliv. Společnost je jejím učením o trojím lidu rozdělena mezi duchovenstvo, šlechtu a rolnický lid. Hlásáním „božího“ poselství „modli se, pracuj a poslouvej“, pomáhá církev feudálům udržovat zavedený pořádek a je jimi za to patřičně odměňována. Feudalismus znamenal sice jistý pokrok proti otrokářství, ale měl stále k jakékoliv sociální spravedlnosti daleko. Vrchnost však měla vůči nevojníkům i povinnosti. Feudální pán musel své poddané vojskem bránit, při živelných pohromách je živit ze svých sýpek a podobně. Bylo to ostatně i v jeho vlastním zájmu, potřeboval mít k dispozici dostatek pracovních sil k obdělávání půdy. Jistý pokrok nastal za feudalismu také v pojetí lidských práv. Právo na život měl každý kdo se neprovinil kriminálním deliktem. Doba, v níž bylo možno zabíjet otroky i nemluvňata nebo přinášet lidské oběti pohanským bohům, vlivem křesťanství pominula.

2.3.1 Rodina ve feudální společnosti

V literatuře se pro období feudálního zřízení, až do průmyslové revoluce hovoří o takzvané **tradiční** nebo také stavovské rodině. Důležité pro definování této rodiny je především společné stolování, nikoli jen pokrevní příbuznost. Tradiční rodina znamenala jakousi velkou domácnost, která v sobě pojímala jak pokrevně příbuzné členy rodiny, tak i tzv. poddruhy, čeled' a další jedince v domě. Pro tradiční rodinu je typické, že plnila především ekonomickou funkci, v mnohem větší míře než

¹ www.dejepis.com , virtuální učebnice

pozdější rodina moderní a byla spíše zárukou přežití. Rodinné role kodifikovala církev. Otec byl hlavou rodiny a jejím živitelem. Manželství mělo být nerozlučné a celoživotní. Manželský slib „co bůh spojil, člověk nerozlučuj“ se považoval za rozhodnutí s definitivní platností. Výběr manželských partnerů byl, ale často podřízen ekonomickým a politickým zájmům. Počty obyvatelstva regulovalo podle potřeby majitelů panství výsadní právo vrchnosti povolovat sňatky. Podle německého demografa Mackenrotha: *„Manželství jako sociálně definovaný a kontrolovaný svazek řeší vztah mezi populací a ekonomikou a je klíčem k populačním trendům předindustriální Evropy.“*¹⁾ Pokud to tedy hodně zjednoduším, neměli chudí nárok na rodinný život, pokud šlechtě nevznikla poptávka po pracovní síle. Například v důsledku zvýšené úmrtnosti při morových epidemiích.

Ve středověku bylo běžné soužití velkých rodin. Taková tří a čtyřgenerační rodina byla ale vzhledem na tehdejší průměrnou délku života (asi 35 let) spíše vzácností. Lidé umírali na vrcholu sil. Stáří se dožil jen málokdo. I počet dětí v tradiční rodině a větší věkové rozdíly mezi nimi byly důsledkem velké úmrtnosti. Také průměrný věk sňatku byl vyšší než je tomu dnes, protože ženich musel rodinu ekonomicky zajistit. Například dědic zemědělského statku se tradičně ženil až tehdy, když hospodář zemřel. Uplatňovala se tak zásada netříštit rodinný majetek. Rodina si sama zajišťovala vše, co potřebovala k životu. Co nespotebovala, směňovala. Uspokojovala tak alespoň základní potřeby svých členů.

Rodinné vztahy a mravy feudálního středověku, se také nevyznačovaly přílišnou vřelostí. Řekl bych spíše až chladem. Člověk tehdy musel snášet velké utrpení. Přežití vyžadovalo mnohdy velkou otrlost. Reprodukce rodin byla živelná. Antikoncepční praktiky byly většinou neznámé, nebo z náboženských důvodů odsuzované a nepoužívané. Vysokou porodnost vyvažovala vysoká úmrtnost. Zejména vysoká **úmrtnost dětská**, která značně poznamenávala i vztah rodičů k dítěti. *„Rodiče mnohdy ani nevěděli, kolik dětí vlastně ztratili. Jak mnoho se dále mohla stupňovat bolest rodičů při ztrátě druhého, třetího, pátého, osmého dítěte?“*

¹ Horská, P., et al. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, 1. vyd., Praha: Panorama, 1990, str.288

Protože děti tak často umíraly, rodiče nemohli investovat tolik citu a vztahu ke každému sotva narozenému. Kdyby smrt dítěte byla pro ně takovou ranou, jakou trpí rodiče dnes, překročila by prostě častá smrt jejich lidsky omezenou schopnost snášet utrpení. Rodičovský vztah k dětem musel být tedy nutně v této době jiný, podle našich měřítek méně vřelý a láskyplný.“¹⁾

2.4 Kapitalistická společnost

Osvícenství ovlivnilo zásadním způsobem nové poměry. Dostupnost vzdělání pro širší vrstvy obyvatelstva měla za následek velký vzestup různých vědeckých výzkumů a následnou snahu o praktické využití získaných poznatků. Tažnou silou nejen technického pokroku se stal vynález parního stroje, který odstartoval takzvanou průmyslovou revoluci, která od základu změnila dosavadní ruční výrobní postupy. Masová průmyslová výroba, realizovaná díky těmto strojům, uvolnila soukromým podnikatelům cestu k rozšíření trhu a námezdně pracujícím poskytla nový zdroj příjmů. Půda přestala být hlavním zdrojem obživy. Nevolnický systém, znemožňující poddaným svobodně se stěhovat byl definitivně překonán. Člověk se najednou mohl rozhodovat svobodně, bez souhlasu vrchnosti, kam se odstěhuje, zda se ožení nebo jestli pošle děti na studia. Za tuto svobodu, vynucenou pouze ekonomickými důvody, nakonec mnoho chudých rolníků tvrdě zaplatilo. I když dosud žili bídě a byli omezováni nejrůznějšími požadavky vrchnosti, jejich skromné hospodářství jim dávalo alespoň tu jistotu, že nebudou hladovět. Potřeba nové pracovní síly pro průmysl ve městech znamenala pro mnohé novou naději na lepší život a rozhodli se opustit toto skromné živobytí. Vidina zisku však vedla průmyslníky k tvrdému a bezohlednému zacházení s dělníky. Prvním podnikatelé si vůči nim dovolili i to, o čem se feudálům ani nesnilo, propustit člověka z práce a ponechat ho jeho osudu. Zemřel-li i s rodinou hlady nikoho nezajímalo. Kapitalismus ekonomicky bezohledně likvidoval i cechovní sdružení a nutil

¹ Možný, I. *Moderní rodina(mýty a skutečnosti)*. 1. vyd., Brno: Blok, 1990, str. 42

řemeslníky, hledat si zaměstnání v továrně, kde mnohé z nich čekal tentýž osud jako přistěhovalce z venkova. Srovnám-li to s feudálem, který měl povinnost postarat se o poddaného v případě hladu, byla takto získaná svoboda tvrdě zaplácena. Není se čemu divit, že politické a sociální revoluce, které se snažily zlepšit životní podmínky obyvatel na sebe nenechali dlouho čekat.¹⁾

2.4.1 Rodina v kapitalistické společnosti

Nové poměry ve společnosti se nutně odrazily také v rodinných vztazích. Dřívější pojetí velké rodiny ustupuje do pozadí a vytváří se nový pohled na soužití - takzvaná **moderní rodina**. Průměrný lidský život se hodně prodloužil. Zdravotnictví zaznamenalo první velké úspěchy. To, že se aspoň jeden z rodičů nedožije dospělosti svých dětí, jak tomu bylo téměř v polovině případů v letech předchozích, se stalo výjimkou. Nová doba s sebou přinesla rozšíření občanských práv a svobod. Lidé, kteří se teď mohou svobodně pohybovat získávají spoustu nových informací. Informace se stala prostředkem k ovlivnění veřejného mínění, se kterým se začíná hodně pracovat, zejména v politice. Prostřednictvím novin a časopisů, se informuje o dění ve světě. Proměna rodiny v této atmosféře se projevuje zejména změnou jejích funkcí. Pominula prvořadá hmotná stránka její existence (případ „tradiční“ rodiny) a nejdůležitější funkcí se stává péče o děti a jejich společná výchova, důraz se začíná klást také na vzdělání dětí.

Požadavkem doby se také stalo úsilí o **zrovnoprávnění v rodině** a to nejen morální, ale i právní. Manželství sice dávalo ženě právní subjektivitu, ale pouze v tom smyslu, že se muž a žena stali jediným subjektem – pod plnou mocí muže. Muž byl stále po právní stránce hlavou rodiny a jejím reprezentantem, a žena na něm finančně závislá. Postavení ženy v rodině a ve vztahu k veřejnosti se s postupující demokratizací zlepšovalo, přestože stále neměla všechna práva jako muži. Je známa řada případů kdy se ženy těžce dostávaly k vyššímu vzdělání. Mnohé univerzity ženy

¹ www.dejepis.com , virtuální učebnice

bezodůvodně diskriminovaly, mnohé dokonce nepřijímaly vůbec. Tehdejší společnost nakonec pochopila, že taková diskriminace brzdí její vlastní vývoj. Proto se navzdory právním předpisům ženy stávají úspěšnými podnikatelkami a uznávanými vědeckými pracovníci, což s sebou zákonitě přineslo jejich hospodářskou nezávislost na mužích.

Vývoj rodiny v kapitalistické-moderní společnosti prošel několika stádii. Tento proces se nastartoval odchodem nejprve muže a později i ženy za prací mimo rodinu. Rodina se tak přeorientovala z výroby na spotřebu. Znamenalo to rozpad takto ekonomicky založených „velkých domácností“, které spotřebovaly jen to co vyrobily, a zejména ve městech preferenci takzvané nukleární rodiny -otec, matka, dítě. Důraz začíná být kladen na přirozenou autoritu otce a na mateřskou lásku. Na venkově se však tyto změny, oproti městu, prosazují pomaleji a podstatně hůře. V zemědělských oblastech se zachovává pojetí tradiční rodiny. Doklad nám o tom podává Božena Němcová, která po svých cestách do Uher popsala způsob rodinného soužití na venkově slovy: *„Život panuje u selského lidu patriarchální, otec je hlava rodiny a děti, svobodní nesvobodní, žijou u něho a jemu pracují.“*¹⁾

Nově získaná nezávislost a velké sociální změny vystavují jedince stresům a rodina se stává také jeho ochráncem. Je teď těsně spojená pevnými citovými vazbami a uzavřená pro okolí s důrazem na své soukromí. *„Působila tak právě proto, že v bezcitném světě gründerkého kapitalismu byla po rozpadu středověkého komunalismu víceméně posledním zdrojem kolektivní identity.“*²⁾

Za hlavní rozdíly mezi rodinou tradiční a moderní považují demografické studie míru porodnosti, úmrtnosti a existenci masově rozšířené regulace porodnosti v moderní společnosti. Tyto statisticky doložené rozdíly dokáží mnoho vypovědět o změnách v morálních normách, náboženských představách, o novém postoji k životu a představách o životním standardu. Rozšíření antikoncepce znamenalo, že se plánované rodičovství stalo společenským ideálem. Děti se přestaly rodit „do zásoby“, pro případ smrti některého z nich. Průmysl a městský způsob života

¹ Horská, P., et al. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, 1.vyd., Praha: Panorama, 1990, str.330

² Možný, I. *Moderní rodina(mýty a skutečnosti)*. 1.vyd., Brno: Blok, 1990, str.90

vytvořily nový typ průměrné rodiny. „Industrializace a s ní spojené sociální změny způsobily, že práce, i ta v domácnosti, začala být vnímána jako zboží. Navíc jestliže v tradiční společnosti práce kolem domácnosti zapojovali ženu do sociálních systémů – přiváděli ji do „společnosti“. Změnami technologií, životního tempa, bydlení a rodinných systémů část těchto „domácích prací, které byly dosud vykonávány kolektivně zmizela, nebo byla individualizována. Domácnost se stala místem sociální izolace.“¹⁾

2.5 Dílčí závěr

V lidských dějinách lze typy rodin rozdělit zhruba do těchto částí: manželství skupinové, párové, monogamní, vícečetné a eligitární, neboli rovnoprávné. Vznik, rozpad a osud rodiny závisel v minulosti daleko více než dnes na míře úmrtnosti. Smrt přirozeně regulovala počty obyvatel.

V pravěké společnosti převažovalo skupinové soužití. To představovalo takovou formu rodinných vztahů, kdy existovalo vzájemné společenství mužů a žen uvnitř určitého rodinného kruhu, v němž panoval volný výběr partnerů, což ovšem nevylučovalo možnost vytvoření relativně pevných párů. Děti narozené z těchto svazků byly společné, protože často nebylo jasné, kdo je otcem. Matky měly k dětem přirozeně blíže a měly tak v přežití rodu důležité postavení. Převládá tedy **matriarchát**. Rozvoj výroby, růst směnného obchodu a vznik soukromého vlastnictví vedl k tomu, že ve výrobě a ve společenském i rodinném životě převzali vládu muži. Rod se začíná odvozovat podle otcovské linie a stává se **patriarchálním**.

Otrokářský řád pak dovedl vlastnické právo, včetně vlastnictví rodiny k naprosté dokonalosti. Rodina ve starověkém Řecku a Římě byla plně vydána do rukou muže-hlavy rodiny. Otec byl silnou, ale také velmi násilnou autoritou. Žena měla podřízené postavení, stala se pečovatelem v domácnosti, bez jakýchkoliv

¹ Možný, I. *Moderní rodina(mýty a skutečnosti)*. 1. vyd., Brno: Blok, 1990, str.120

práv. Evropa svým dalším vývojem, zejména pod vlivem křesťanství dospěla k rozvinutí **monogamie**. Rodiny, kdy muž má více manželek, se v naší kultuře nijak nerozšířily. Tyto rodiny jsou ale dodnes běžné v některých Asijských zemích, Arábii a Africe.

Feudalismus a křesťanské náboženství s sebou přinesli nový pohled na rodiny. Katolická církev pokládala manželství za svátost, ale tělesnou lásku jenom za nutné zlo, jehož úkolem je pouhá reprodukce lidstva. Lidské tělo bylo pokládáno za nečisté a žena za původkyni lidských hříchů. Křesťanství ovlivnilo morálku natolik, že se naprostá většina dětí rodila v manželství. Na druhou stranu však bezohledně odsuzovalo jakoukoliv odchylku. Podmínkou k uzavření sňatku byl, podle mínění našich předků, dostatečný zdroj příjmů pro budoucí rodinu.

Bouřlivé období sociálních a politických revolucí znamenalo i přizpůsobení rodiny novým životním podmínkám. Takováto **moderní rodina** dalším vývojem přerůstá až do rodiny současné, eligitární. Jejím hlavním znakem je úplná rovnoprávnost ženy a muže. Dnešní žena je stejně vzdělaná jako její muž a většinou vstupuje do manželství až si zabezpečí svou profesní kariéru. S takovýmto vývojem já plně souhlasím. Také preferuji rovnoprávný model manželství, ve kterém nemá existovat předem daná pozice nadřízeného a podřízeného. V dnešním světě se stále více obrací takzvané tradiční role matky a otce v rodině. Zvětšuje se podíl mužů na fungování domácnosti a výchově dětí a také podíl žen na ekonomickém zabezpečení rodiny. Matky, ženy se dnes běžně stávají živitelkami rodiny, otcové naopak zůstávají doma s dětmi na rodičovské dovolené. Zároveň to však klade velmi vysoké nároky na oboustranné porozumění a vzájemnou úctu a toleranci.

3. Česká republika a její postoje k rodině

3.1 Současné rodinné struktury

„Strukturou rodiny můžeme nazvat soustavu jejích členů, jakož i souhrn vztahů, které se mezi nimi rozvíjejí, souhrn pravidel, kterými se jejich vzájemné vztahy řídí, aby mohly být uskutečněny rodinné úkoly.“¹⁾

Obraz současné rodiny poznamenala celá řada důležitých momentů a skutečností. Například odkládané mateřství, nechtěná bezdětnost, osamělé rodičovství, nevlastní rodiny, rodiny homosexuálních partnerů. Charakteristiku současné rodiny provázejí tyto skutečnosti:

1. *Množství funkcí rodiny převzaly jiné sociální instituce.* Například dětské domovy, střediska volného času, výchova se částečně přesouvá od rodiny do školních zařízení.
2. *Oblast zakládání rodiny ztrácí svoji ritualizovanou podobu.* Zvyšuje se podíl rodin bez uzavřeného manželství.
3. *Snižuje se stabilita rodiny.* Až 40% uzavřených manželství končí rozvodem.
4. *Mění se celková struktura rodiny.* Klesá počet narozených dětí, omezuje se vícegenerační soužití.
5. *Rozvoj zaznamenává antikoncepci a plánované rodičovství.* Ubývá tak nechtěných těhotenství.
6. *Prodlužuje se délka života a tím i trvání rodiny po odchodu dětí.* Dospělé děti nijak nespěchají s osamostatněním.

¹⁾ Galla, K., Burešová, K. *Snoubenci manželé rodiče a děti*, 1.vyd., Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, str.43

7. *K proměnám dochází v organizaci rodinného cyklu. Děti se rodí až po určité době trvání manželství nebo partnerství.*

8. *Zvyšují se nároky na čas rodičů strávený v pracovním procesu. Z toho vyplývá nedostatek času tráveného s rodinou.*

9. *Přibývá dvoukariérových manželství.*¹⁾ Což se, ale negativně projevuje ve výchově dětí.

Odkládání mateřství je dnes výrazným trendem. Narození dítěte starší ženě není záležitost v historii nijak neobvyklá, ale příčiny jsou v současnosti jiné než před několika lety. V minulosti to bylo způsobeno hlavně nespolehlivostí antikoncepčních metod. Dnes existují spolehlivé metody kontroly porodnosti, roste vzdělanost a tím zaměstnanost žen. Ženy jsou také v průměru v mnohem lepší kondici než stejně staré ženy v minulosti. „Ženy, které dnes odkládají mateřství, většinou mají vyšší vzdělání a budují nejdříve svou profesní kariéru.“²⁾ Mateřství starších žen také souvisí s uzavřením dalšího manželství, protože počty rozvedených a znovu uzavíraných manželství stále rostou.

K základním tématům sociologie patří zkoumání **funkcí rodiny**. Těmito funkcemi většinou rozumíme úkoly, které plní rodina ve vztahu k celé společnosti a zejména vůči svým členům. Těchto funkcí je celá řada a navzájem se prolínají. Jsou samozřejmě také závislé na podmínkách života společnosti. V současném světě se rozvod stal běžnou součástí života. Svobodná matka už nikoho nepobuřuje a jejich počet také roste. Dříve převládala představa svobodné matky jako ženy, která udělala chybu. Dnes je stále více žen, které si naopak přejí dítě i bez vhodného partnera do manželství.

Přístup jednotlivých autorů k funkcím rodiny je z důvodů doby vzniku odlišný. Například sociolog Inocenc Arnošt Bláha uvádí ve své knize ze šedesátých let minulého století tři základní funkce rodiny:

¹ Kraus, B. Poláčková, V. et al., *Člověk prostředí výchova*. 1. vyd., Brno: Paido, 2001, str.83

² Sobotková, I. *Psychologie rodiny*. 1.vyd., Praha: Portál, 2001, str.112

- 1) *funkci vzájemného soužití rodičů*
- 2) *výchovnou funkci*
- 3) *funkci socializační¹⁾*

Jiní autoři považují za základní funkce rodiny například tyto:

Biologicko-reprodukční funkce spočívá především v zajištění dostatku potomků k rozvoji společnosti, ale má význam i pro jedince v uspokojování jeho sexuálních potřeb.

Ekonomicko-zabezpečovací funkce se týká hmotného zabezpečení samotné rodiny, ale také ekonomického systému společnosti, protože rodina je na trhu nezanedbatelným spotřebitelem.

Socializačně-výchovnou funkcí se rozumí proces působení členů rodiny v němž si dítě osvojuje základní návyky a způsoby chování ve společnosti.

Sociálně-psychologická funkce pomáhá naplňovat potřebu sounáležitosti a lásky.

Neúplná rodina, jako rodinná struktura vzniklá rozvodem, rozchodem, ovdověním nebo adopcí dítěte osamělou ženou, je hodnocena Ministerstvem práce a sociálních věcí v jeho zprávě o rodině jako rizikový faktor pro vznik rodin dysfunkčních. *„Dysfunkční rodiny, jakožto rodinnou strukturu, si můžeme obecně definovat jako rodiny, kde není plněna nebo je nedostatečně, případně nežádoucím způsobem plněna, některá z jejích základních funkcí, a to v míře vážně ohrožující rodinu jako celek a především vývoj dětí.“²⁾*

Kvalita rodičovské péče, je stále častěji považována za důležitější než struktura rodiny. Rozhodující je vřelost vztahu mezi rodičem a dítětem a ochota rodičů uspokojovat citové potřeby dítěte. Významným prvkem je také radost a potěšení ze vzájemného vztahu. Podle mého názoru je tento pohled na celkové fungování rodiny krokem správným směrem. Z tohoto důvodu bych já neúplnou rodinu, pokud tyto faktory nepomíjí, jako dysfunkční neoznačil.

¹ Bláha, I.A., *Sociologie*, 1. vyd., Praha: Academia ČAV 1968, str. 155

² Národní zpráva o rodině, MPSV, Praha, 2004, str.60-61

Podle mezinárodního srovnání patří Česká republika v současné době mezi státy s nízkou úrovní sňatečnosti. Tento stav u nás Ministerstvo práce a sociálních věcí, nevysvětluje rozšiřujícím se nesezdaným soužitím (proti většině západních zemí), neboť řada zdrojů (sociologické výzkumy, data ze sčítání) poukazuje na to, že nesezdané soužití není zatím u nás považováno za dlouhodobou alternativu legálního manželství. Úrovní rozvodovosti se naopak řadíme mezi státy s vyšším podílem manželství zanikajících rozvodem. Nejnižší úroveň rozvodů v Evropě mají země se silnou katolickou tradicí, například Polsko, Španělsko, Portugalsko, Řecko, Itálie.¹⁾

3.2 Postavení rodiny v ČR

„Česká společnost náležela svým rodinným chováním po staletí k západnímu typu sociálního života i s jeho reprodukčními vzorci a strategiemi. Charakteristický byl pro ni pozdější věk sňatku (pro muže okolo třiceti a ženy okolo dvaceti pěti let), s tím spojený vyšší věk prvorodiček a vysoký podíl celoživotně svobodných. Tento vzorec zajišťoval i bez antikoncepce jen mírný populační růst a děti v rodinách, které měli alespoň elementární ekonomický základ pro jejich zabezpečení.“²⁾

V sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století byla v české společnosti věnována rodině větší podpora oproti dnešku. Politická situace se pomalu stabilizovala a rodina byla v relativně dobrém stavu. Na rozdíl od rodin západní Evropy byla v našem státě rodina stabilnější, společnost garantovala možnost pracovního uplatnění žen po návratu z mateřské dovolené. Nadprůměrný byl i systém finančních podpor rodin s dětmi a systém všestranné péče o děti (velký počet mateřských škol a jeslí). Tato opatření přinášela své ovoce v podobě zvýšené porodnosti. V pozdějším období už u nás křivka porodnosti soustavně klesala. V posledních letech se sice porodnost ustálila a začala dokonce zvolna stoupat. Není

¹ www.mpsv.cz – internetové stránky Ministerstva práce a sociálních věcí

² Možný, I. *Česká společnost: nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. 1. vyd., Praha: Portál, 2002, str.21-23

to, ovšem podle všeobecného názoru odborníků, způsobeno novým posunem hodnotových orientací, nýbrž právě vlivem těchto silných ročníků ze sedmdesátých a osmdesátých let.

Mezinárodní Úmluva o právech dítěte ve své preambuli říká, že dítě má právo vyrůstat v rodinném prostředí v atmosféře štěstí, lásky a porozumění. Vytvořit svým dětem takovéto podmínky je jistě těžký úkol a záleží na každém z nás, jestli se podaří splnit. Ochrana domácností už dnes nezávisí na síle mužských členů rodiny. Ochranou úlohu převzala policie. Hospodářská úspěšnost rodiny se přestala odvíjet od fyzicky namáhavé práce, pro kterou mají lepší tělesné předpoklady muži, a opírá se stále více o povolání, kde rozhoduje schopnost jednat s lidmi a intelektuální zdatnost. Tím jsou muži a ženy vybaveni stejně. Stále více mužů si také uvědomuje, jak je důležité více se podílet na výchově a péči o děti.

Rostoucím trendem, a to nejen u nás, jsou rodiny založené bez uzavření manželství. Roste tolerance k narození dítěte mimo manželství. Jaké podmínky je třeba podpořit, aby se partneři rozhodli sňatek uzavřít? Podle různých výzkumů se manželé nejčastěji rozhodli pro sňatek pod vlivem následujících okolností:

1. *Schopnost zajistit rodinu vlastními příjmy.*
2. *Finanční nezávislost na rodičích.*
3. *Přání mít děti v manželství.*
4. *Vyřešení samostatného bydlení.*
5. *Důležitost právní jistoty manželství*

Důvody k životu v nesezdaném soužití, to znamená soužití muže a ženy bez uzavření sňatku (Českým statistický úřad je označuje jako faktická manželství a ve statistikách je řadí mezi úplné rodiny) jsou podle výzkumu následující:

1. *Zkouška společného bydlení.*
2. *Prozatímní nepřítomnost dítěte.*

3. *Chut' užívat si života bez závazků.*

4. *Nevyřešená bytová situace.*¹⁾

Značnou výhodou nesezdaného soužití já osobně ovšem spatřuji v její finanční výhodnosti při pobírání různých dávek sociálního zabezpečení. Celková výše vyplácené dávky je totiž postavena na zjišťování příjmů rodiny. Čím nižší příjem rodiny, tím vyšší státní podpora. Současný systém tedy ve svém důsledku uzavřená manželství znevýhodňuje, neboť příjmy manželů se sčítají a vyplácená dávka je pak nižší. Tyto důvody se ovšem nikde ve statistikách neobjevují.

3.3 Právní legislativa a její vývoj

Každá společenská změna s sebou přináší i nový pohled na instituce jako je rodina a postoj státu k nim. Tento postoj se vždy následně promítne do obecných morálních a právních norem. Také rodinné právo, jakožto souhrn právních norem, jež regulují manželské a rodinné vztahy má dlouhou historii. Od garantování římského pojetí neomezené otcovské moci, po současné pojetí vzájemného rovnoprávného soužití. Dnešní rodina se z hlediska právní ochrany podstatně liší od rodiny dřívější. Rodinné právo představuje významnou skupinu společenských vztahů. Soustřeďuje se především na úpravu práv a povinností mezi členy rodiny, některé majetkové vztahy jako je například vyživovací povinnost a to nejen rodičů k dítěti, ale i naopak. Potřeba právní regulace těchto vztahů vyplývá ze zájmu celé společnosti na jejich stabilitě a ochraně.

Novodobé rodinné právo v českých zemích dostalo první ucelenou podobu na počátku devatenáctého století vydáním Všeobecného občanského zákoníku rakouského. Manželství se podle tohoto zákona uzavíralo na základě smlouvy a pouze církevní formou. Po vzniku samostatného Československa byl vydán nový zákon č.320/1919 Sb., který upravil formy uzavírání manželství, zavedl vedle církevního i civilní sňatek, připustil možnost rozluky manželství bez ohledu

¹ Národní zpráva o rodině, MPSV, Praha, 2004, str. 48-49

na náboženské vyznání manželů a ponechal v platnosti institut „rozvodu od stolu a lože“, kdy sice zanikla povinnost manželů spolu žít, ale nebylo možné uzavřít nové manželství, protože to stávající právně nezaniklo. Zásadně se rozlišovala také práva dětí narozených v manželství a mimo ně. Zakotven byl stále i princip nadřazeného postavení muže v manželství a rodině – otcovská moc. Tyto, z dnešního pohledu, diskriminace odstranil až po druhé světové válce zákon č. 265/1949 Sb., o **právu rodinném**, který už po právní stránce postavil muže a ženy v rodině a manželství na stejnou úroveň. Zrovnoprávnil také děti narozené v manželství a nemanželské, zjednodušil zánik manželství a otcovskou moc nahradil rodičovskou mocí. Tento zákon pak vydržel v platnosti až do roku 1963, kdy byl nahrazen zcela novým zákonem o rodině.

V našem poválečném právním systému mě velmi zaujal zákon č.21/1948 Sb., přijatý 3.února 1948, tedy těsně před převratem, a účinný od 19.března 1948. Zákon o právním postavení snoubenek a nemanželských dětí, pozůstalých po účastnících národního boje za osvobození je dosud v platnosti a podle mého názoru zaujímá zvláštní postavení v našem rodinném právu. Tento zákon totiž zjednodušeně řečeno umožňoval jakési „uzavření manželství“ po smrti manžela. *„Ustanovení tohoto zákona o snoubenkách platí pro ženu, které účastník národního boje za osvobození dal svůj úmysl, uzavřít s ní manželství, najevo takovým způsobem a za takových okolností, že nemůže být pochybností o vážnosti a rozhodnosti úmyslu slibujícího, jestliže žena:*

- 1) je státní občanka československá, státně spolehlivá,*
- 2) slib přijala a zamýšlené manželství bylo po právu možné aspoň v době smrti muže, avšak k sňatku nedošlo jen z toho důvodu, že muž padl nebo zemřel,*
- 3) neuzavřela manželství s jiným mužem ani se nechovala způsobem znevažujícím zasnoubení.“¹⁾*

Pokud žena splňovala tyto stanovené podmínky příslušelo jí rodinné jméno (příjmení) snoubencovo, právo na to, aby byla v úředním styku označována jako

¹ Zákon č. 21/1948 Sb., o právním postavení snoubenek a nemanželských dětí, pozůstalých po účastnících národního boje za osvobození, § 2

paní, příslušel jí nárok na přiměřené odškodnění z majetku zanechaného účastníkem boje za osvobození a také vdovský důchod podle tehdejších předpisů. Tedy právní postavení jako by manželství bylo fakticky uzavřeno.

Podobné práva, tedy rodinné jméno (příjmení) otcovo, veřejné zaopatřovací platy, zaopatřovací důchody a zákonné dědické právo po otci, získaly tímto zákonem také nemanželské děti padlého jestliže splňovaly tímto zákonem stanovené podmínky: státní občanství, nemanželské otcovství bylo uznáno na soudě nebo před matrikářem a k legitimaci dítěte nedošlo jen z toho důvodu, že nemanželský otec zemřel. Poté bylo na dítě z hlediska práva pohlíženo, jako by bylo v den smrti otce jeho dítětem manželským.

Tento zákon, ale nepočítal se situací opačnou. Tedy s případem, kdy v bojích padla žena. V tomto případě měl takový „snoubenec“ smůlu a žádného podílu z majetku padlé snoubenky se nedočkal. Samozřejmě chápu, že účelem tohoto zákona bylo především narovnání a zmírnění morálních křivd, nikoliv řešení majetkových záležitostí.¹⁾

Současná úprava **zákona č. 94/1963 Sb., o rodině**, účinná od 1.dubna 1964 je stále základním kamenem rodinného práva v České republice. Několikrát novelizované znění tohoto zákona u nás dodnes vymezuje právní vztahy v rodině. Zákon se skládá ze tří částí a závěrečných ustanovení.

Předmětem jeho právní úpravy jsou:

- 1. vztahy mezi manžely** – vznik, zánik, platnost manželství, zastupování manželů, jejich vzájemné soužití, určování rodičovství, majetkové vztahy, společné jmění manželů.
- 2. vztahy mezi rodiči a dětmi** – vzájemná práva a povinnosti, institut rodičovské zodpovědnosti, příbuzenské vztahy založené biologickým svazkem i osvojením.
- 3. vztahy náhradní rodinné výchovy** – podmínky za nichž může být nezletilé dítě svěřeno do výchovy jiných osob než rodičů.

¹ Zákon č. 21/1948 Sb., o právním postavení snoubenek a nemanželských dětí, pozůstalých po účastnících národního boje za osvobození, § 1-21

Zákon o rodině prošel v minulých letech třemi zásadními novelami:

1) **Zákon č. 132/1982 Sb.** upravil a doplnil některá ustanovení, například ohledně určování otcovství v souvislosti s umělým oplodněním, změnil některé lhůty- z jednoho roku na šest měsíců zkrátil lhůtu při nedání souhlasu k osvojení dítěte, kdy rodiče neprojeví dítě opravdový zájem (§ 68), ze dvaceti šesti týdnů na dobu jednoho roku prodloužil lhůtu kdy otec dítěte, za kterého není matka dítěte provdána, je povinen matce přispívat přiměřeně na úhradu výživy a úhradu nákladů spojených s těhotenstvím a slehnutím (§ 95). Největší úpravou, ale prošel § 45 týkající se účasti společnosti při výkonu práv a povinností rodičů. Zavedl možnost svěřit dítě i do společné výchovy manželům (do té doby to byl pouze jeden občan), nově dovoľoval svěřit dítě do pěstounské péče a také umožnil soudu nařídít ústavní výchovu i v případě, že jiná výchovná opatření nepředcházela.

2) **Zákon č. 234/1992 Sb.** zakotvil od 1. července 1992 možnost uzavřít manželství jak před orgánem státu tak před orgánem registrované církve nebo náboženské společnosti. Tento zákon tedy zrovnoprávnil civilní a církevní formu sňatku.

V roce 1995 do právní úpravy zákona o rodině zasáhl Ústavní soud ČR svým nálezem č. 72/1995 Sb., kterým od 1. října 1995 rozhodl o zrušení ustanovení § 46 zákona o rodině. Podle tohoto ustanovení mohl, jestliže to bylo naléhavě třeba, příslušný správní orgán učinit předběžně i takové opatření, o kterém měl právo jinak rozhodovat pouze soud. Ústavní soud dospěl k závěru, že podle článku 32 Listiny základních práv a svobod, péče o děti a jejich výchova je právem rodičů. Práva rodičů mohou být omezena a nezletilé děti mohou být od rodičů odloučeny proti jejich vůli jen rozhodnutím soudu na základě zákona, je tedy vyloučeno, aby tato pravomoc byla svěřena orgánu státní správy.¹⁾

3) Řadu změn v rodinném právu přinesla od 1. srpna 1998 novela zákona o rodině - **zákon č. 91/1998 Sb.** Zůstala zachována dvojí forma uzavření manželství, došlo však k upřesnění úpravy a podmínek sňatku, obzvláště církevního. „*Církevní*

¹ Nález Ústavního soudu České republiky č.72/1995 Sb.

*sňatek může být uzavřen až poté, kdy snoubenci předloží oddávajícímu osvědčení vydané příslušným matričním úřadem, od jehož vydání neuplynuly více než tři měsíce, o tom, že splnili všechny požadavky zákona pro uzavření platného manželství.“¹⁾ Nově vznikla možnost **uzavření sňatku v zastoupení**, na základě písemné plné moci. V cizině pak může přijmout prohlášení snoubenců (je-li alespoň jeden z nich státním občanem České republiky, v případě je-li život toho, kdo chce uzavřít manželství přímo ohrožen) i kapitán lodi plující pod vlajkou České republiky, kapitán letadla registrovaného v České republice a velitel vojenské jednotky České republiky v zahraničí.*

Novela dále zavedla možnost prohlásit, že spolu s příjmením společným bude jeden z manželů uvádět i příjmení předchozí (tzv. zdvojené příjmení) a provedla změny v **rozvodu** manželství. V případech kdy se manželé na rozvodu dohodnou, předloží soudu doklady o majetkovém vypořádání a o úpravě poměrů nezletilých dětí po rozvodu, je rozvod jednodušší (tzv. nesporný). Soud nebude dále zjišťovat příčiny rozvratu a manželství rozvede. Naopak v případech, kdy jeden z manželů s rozvodem nesouhlasí a byla by mu rozvodem způsobena závažná újma soud manželství rozvede až po té, kdy spolu manželé nežijí déle než tři roky. Novinkou bylo, že vyplácení výživného, určeného soudem poškozenému manželovi, po dobu tří let po rozvodu, se lze zprostit poskytnutím jednorázové dohodnuté částky. Zákon o rodině také zvýšil ochranu nezletilých dětí v souvislosti s rozvodem, včetně jejich majetkových zájmů. Manželství podle platné úpravy nelze rozvést dokud nenabude právní moci rozhodnutí o úpravě poměrů nezletilých dětí pro dobu po rozvodu, které vydá soud v řízení podle občanského soudního řádu. Aby byly lépe zajištěny potřeby dítěte, může soud svěřit dítě do společné, případně střídavé výchovy obou rodičů.

Zákon o rodině nyní definuje **rodičovskou zodpovědnost** (dříve výchova dětí) jako souhrn práv a povinností při péči o nezletilé dítě, které zahrnuje zejména péči o jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj, dále práva při zastupování nezletilého dítěte a při správě jeho jmění. Hlavními principy, o něž se zákon o rodině opírá, jsou blaho dítěte, rovnoprávnost subjektů, případně ochrana

¹⁾ Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, § 4b

slabšího a jejich vzájemná pomoc. Jednou z povinností rodičů je **vyživovat** svoje děti. Nejedná se tedy pouze o morální, ale i právní povinnost. Vyživovací povinnost rodičů k dětem trvá do té doby, pokud nejsou samy schopny se živit. Předmětem úpravy zákona o rodině je ovšem i vyživovací povinnost mezi ostatními příbuznými. § 88 ustanovuje, že předci a potomci mají **vzájemnou** vyživovací povinnost. Platí tedy i povinnost dětí vyživovat rodiče.

Značné úpravy doznala touto novelou také hlava třetí zákona - **určení rodičovství**, která nahradila dřívější určení otcovství. Šlo o reakci na lékařské poznatky v oboru asistované reprodukce. Bylo nutné právně dořešit i určení mateřství (např. v souvislosti s dárcovstvím vajíčka). *„Nově má také domnělý otec právo domáhat se určení svého otcovství, neboť se v praxi vyskytly případy, kdy matka odmítla otce označit, přestože ten měl zájem dostat závazkům vůči svému dítěti.“*¹⁾

Úprava dále nahradila bezpodílové spoluvlastnictví manželů, které bylo novelou zrušeno, **společným jměním manželů**. Společné jmění vzniká ve chvíli uzavření manželství a týká se majetku i závazků získaných nebo vzniklých za trvání manželství. Společné jmění manželů zaniká se zánikem manželství. Při jeho vypořádání se vychází z toho, že podíly obou manželů jsou stejné. Stávající úprava výslovně stanoví co součástí společného jmění není, umožňuje rozšíření i zúžení společného jmění manželů (soudním rozhodnutím) a možné je také výlučné vlastnictví jednoho z manželů (například peníze pocházející z doby před vznikem společného jmění). Muž a žena mají tedy zaručeny v manželství stejná práva a stejné povinnosti. O uspokojování životních potřeb rodiny jsou povinni pečovat oba rodiče podle svých schopností a možností. O všech záležitostech rodiny rozhodují manželé společně. Jednání jednoho z nich při obstarávání běžných záležitostí zavazuje oba manžele. Všichni členové mají povinnost vzájemně si pomáhat a zabezpečovat podle svých schopností a možností zvyšování hmotné a kulturní úrovně rodiny.

¹ Fetter W.R., článek *Změny v rodinném právu od 1. srpna 1998*, deník Slovo, sobota 11. dubna 1998

Nesezdaným soužitím, tedy společným soužitím muže a ženy bez uzavření manželství se zákon o rodině nezabývá, až na vztahy ke společným dětem, kdy nečiní rozdíl mezi dětmi manželskými a zrozenými mimo manželství. Protože stát má podle článku 10 Listiny základních lidských práv a svobod povinnost garantovat právo na ochranu soukromého a rodinného života i rodině nezaložené manželstvím, použije se v případě sporů ustanovení občanského zákoníku. Právní poměry osob ve vztahu druh a družka se tak od manželských výrazně liší. Nevzniká mezi nimi majetkové společenství – společné jmění manželů, neexistuje vzájemná vyživovací povinnost ani dědické nároky.

Dalším důležitým právním aktem z hlediska ochrany rodiny, respektive narozených dětí, ze strany společnosti, je zákon č. 359/1999 Sb., **o sociálně-právní ochraně dětí**. Jak už jeho název napovídá, jeho hlavním účelem je zajistit ochranu nezletilých dětí v případě kdy selhala rodičovská zodpovědnost. Předmětem zájmu této právní normy, která je v České republice uplatňována v souladu s Listinou základních lidských práv a svobod a mezinárodní Úmluvou o právech dítěte, jsou děti rodičů, kteří zemřeli, kteří neplní své rodičovské povinnosti, nevykonávají nebo zneužívají práva plynoucí z rodičovské zodpovědnosti, děti svěřené do náhradní péče, děti na nichž byl spáchán trestný čin. V případě výskytu patologických jevů, jako jsou týrání dětí, domácí násilí, šikana, záškoláctví a další, dává tedy státnímu orgánu sociální péče možnost v zájmu dítěte intervenovat do rodinných vztahů. Například zakázat styk rodiče s dítětem, stanovit opatrovníka nebo poručníka, provádět dohled, případně nařídit ústavní výchovu. Cílem je ochrana práva dítěte na zdravý vývoj, řádnou výchovu a obnovení narušených funkcí rodiny. Dítě má právo samo požádat státní orgány, školy, zdravotnická zařízení a další o pomoc, i bez vědomí rodičů. Zákon ukládá mnohým veřejným, ale i privátním institucím poskytovat v těchto záležitostech potřebnou součinnost.¹⁾

Významným právním aktem, který má za úkol ochraňovat členy rodiny a který bych tady rád zmínil je **trestní zákon**. Velký zájem státu na ochraně rodiny je vyjádřen také tím, že této problematice je věnován samostatný oddíl. Hlava šestá

¹ Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, § 1-64

trestního zákona obsahuje výčet trestných činů proti rodině a mládeži, podle kterých je možné potrestat pachatele, který způsobem v nich uvedeným poškozuje zdravé fungování rodiny a práva dětí.

Trestné činy proti rodině a mládeži podle hlavy šesté trestního zákona jsou:

- 1) Dvojití manželství – účelem je chránit instituci monogamie. Trestně odpovědný je ten, kdo za trvání svého manželství uzavře manželství jiné, ale i ten, kdo sám není v manželství a úmyslně uzavře manželství s osobou, která již v jiném manželství je.
- 2) Opuštění dítěte – osobu, která má povinnost pečovat o dítě, které si samo nemůže opatřit pomoc, opustí a vystaví je tím nebezpečí smrti nebo ublížení na zdraví, je možné potrestat podle tohoto ustanovení.
- 3) Zanedbání povinné výživy – tohoto trestného činu se dopustí ten kdo neplní svou vyživovací povinnost vyplývající mu ze zákona o rodině. Zákon připouští možnost zániku trestnosti tohoto činu, jestliže pachatel projeví tzv. účinnou lítost – tedy dlužnou částku uhradí dříve, než soud prvního stupně vyhlásí rozsudek.
- 4) Týrání svěřené osoby a týrání osoby žijící ve společně obývaném bytě nebo domě - trestně odpovědný podle těchto ustanovení je ten, kdo týrá osobu, která je svěřena v jeho péči nebo výchově, nebo žije ve společném obydlí. Typicky například rodiče, učitel ve škole, vychovatel v dětském domově, na internátě. Nemusí se přitom jednat pouze o týrání fyzické, spojené s následky na zdraví, ale vyžaduje se, aby takové jednání bylo úmyslné.
- 5) Únos - únosu se podle našeho trestního práva dopustí ten kdo, dítě nebo jinou svěřenou osobu, duševně nebo tělesně postiženou, odejme z opatrování toho, kdo má povinnost o ni pečovat. Například v úmyslu získat výkupné. Výška trestu se v tomto případě odvíjí také od toho, ohrozí-li takovým činem mravní vývoj unesené osoby nebo způsobí-li jí tímto činem těžkou újmu na zdraví nebo dokonce smrt.

6) Obchodování s dětmi – tohoto trestného činu se na rozdíl od únosu může dopustit jen ten, kdo má dítě ve své péči a úmyslně, za odměnu, předá svěřené dítě do moci někoho jiného.

7) Ohrožování výchovy mládeže – tento trestný čin může mít širokou podobu. Zákon říká, že potrestán může být ten kdo vydá (stačí i z nedbalosti), osobu mladší než osmnáct let nebezpečí zpustnutí tím, že ji svádí k zahálčivému nebo nemravnému životu, umožní jí takový život vést, nebo závažným způsobem poruší svou povinnost pečovat o takovou osobu. Zpustnutím se rozumí propadnutí drogám, alkoholu, páchání krádeží a jiných trestných činů, záškoláctví, prostituce a další. Tohoto činu se lze dopustit i v případě umožnění hry na výherním hracím automatu osobě mladší než osmnáct let. Přesto je to v našich hernách běžně k vidění.

8) Svádění k pohlavnímu styku - činu se dopustí každý kdo nabídne, slíbí nebo poskytne osobě mladší osmnácti let za pohlavní styk s ní, nebo za její pohlavní sebeukájení, obnažování nebo jiné srovnatelné chování, úplatu nebo jinou výhodu či prospěch. Osoba mladší osmnácti let, která za stejné chování žádá nebo přijme úplatu, není ovšem pro takový čin trestně postižitelná.

9) Podávání alkoholických nápojů a anabolických látek mládeži - toto ustanovení chrání děti a mládež před nebezpečím alkoholismu a toxikománie. Trestnímu postihu se vystavuje každý, kdo soustavně nebo ve větší míře podává osobám mladším než osmnáct let alkoholické nápoje, anabolika nebo jiné prostředky s anabolickým účinkem k jinému než léčebnému účelu. V tomto případě nezáleží na tom jestli takto koná za úplatu nebo bezplatně, vyžaduje se však úmysl.¹⁾

Nově se ochraně členů rodiny věnuje také zákon na ochranu před domácím násilím, který je účinný od 1.1.2007. Tato právní norma umožňuje k řešení situace využít **institut vykázání**. Nuceným vykázáním násilníka ze společného obydlí na přiměřenou dobu, získá ohrožená osoba časový prostor k vyřešení situace v níž se nachází bez zbytečného stresu a emocí. Zákon tak umožňuje včasně reagovat

¹ Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, § 210- 218

na násilné jednání a zabránit jeho stupňování. Policii umožňuje zasáhnout preventivně, oproti dřívějšímu nikoli až v případě, že je spáchán trestný čin. Násilí uvnitř rodiny není v dnešním světě určitě nic nového. Dříve však bylo více vnímáno jako soukromá záležitost partnerů. Problematika domácího násilí se řešila teprve v případě jednoznačného překročení hranice, spáchání trestného činu (tj. pomocí zadržení nebo vazby násilníka). To však už bylo mnohdy pozdě. ¹⁾

3.4 Rodinná politika v ČR

Veřejný zájem na podpoře rodiny ve chvíli, kdy je rodinný život považován za strukturálně znevýhodněný oproti jiným formám, se stává podnětem pro vytváření příznivější rodinné politiky. *„Rodinnou politiku lze chápat jako soubor činností a opatření státu, která vědomě směřují k uznání a podpoře výkonu rodinných funkcí ve společnosti včetně finanční i nefinanční kompenzace nákladů na ně vynaložených, a to při současném vymezení sociálních forem, na něž se tato opatření vztahují. Jde tedy o komplexní systém podpory rodin směřující k posílení schopnosti rodin plnit všechny své přirozené funkce a dále je rozvíjet.“* ²⁾ Charakteristickým prvkem rodinné politiky je, že zasahuje do různých oblastí státní správy. Dotýká politiky sociální, daňové, vzdělávací, zdravotní, bytové, ale například i azylové a imigrační. Všechny tyto složky ovlivňují život rodin a jejich přízpůsobováním lze směřování rodiny ovlivnit.

Vývoj rodinné politiky v České republice probíhá pomalu a odvíjí se zejména podle stavu státní pokladny. Idea pomoci rodinám v obtížné životní situaci má u nás dlouhou tradici. V době první republiky nebyla příliš rozšířená nějaká celková vědomá podpora rodiny. Bylo to dáno relativně příznivým populačním vývojem. Sociální politika tak byla soustředěna například na podporu

¹ Zákon č. 135/2006 Sb., kterým se mění některé zákony v oblasti ochrany před domácím násilím

² Národní zpráva o rodině, MPSV, Praha, 2004, str. 12

sirotků nebo na poskytování výhod vdovám. V současnosti Česká republika, jako moderní sociální stát, problematiku rodiny sleduje a je v závislosti na své ekonomické situaci nucena neustále hledat nová východiska pro rozumnou rodinnou politiku. Tvorba koncepce rodinné politiky patří do kompetence Ministerstva práce a sociálních věcí, odboru rodinné politiky a sociální práce. Osvětu a výchovu k zodpovědnému partnerství, manželství a rodičovství má na starosti Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Základním cílem rodinné politiky státu je podle Národní koncepce z roku 2005: „Vytvořit všestranně příznivější společenské klima a podmínky pro rodinu, umožňující lidem realizovat vlastní životní strategie v naplňování partnerských a rodičovských plánů. Respektovat přitom diferencované zájmy a potřeby různých rodinných typů a členů rodin.“¹⁾

Jednou z podmínek vzniku a správného fungování rodiny je otázka **bydlení**. Dříve bylo soužití více generací samozřejmostí. Dnes mladí manželé s dětmi usilují o to, aby tvořili samostatnou skupinu. Pociťují větší potřebu soukromí. Snaží se co nejdříve osamostatnit a vyhnout se tak konfliktům, které s sebou takové společné soužití přináší. Společné bydlení více generací se tak stalo jakýmsi startovacím bodem, než se objeví jiná možnost. Omezená nabídka, vysoké pořizovací náklady a špatně fungující trh s byty však značně zhoršují dostupnost samostatného bydlení mladých rodin. Pořízení bytu nebo domu znamená pro rodinu s průměrnými příjmy vysoké zadlužení na dlouhou dobu. Ekonomické těžkosti spojené s bydlením a vůbec s růstem životních nákladů se stávají často důvodem odkládání sňatků a jsou také určitě jednou z příčin poklesu porodnosti. Z úst mladých maminek často zaznívají slova jako: „další dítě si už nemůžeme dovolit“.

Politika podpory bydlení se u nás, někdy v polovině 80 let soustředila na výstavbu množství levných, avšak ne příliš kvalitních panelových domů. Z dětství si pamatují hesla z nástěnek jako: „V každém novém bytě žena, muž a dítě“, i takto u nás tedy vypadala rodinná politika v nepříliš vzdálené minulosti. Dnes se životnost těchto domů blíží ke konci, mnohé znovu vyžadují velké investice. V současnosti

¹ Národní koncepce rodinné politiky, MPSV, Praha, 2005, str. 9

se státní podpora rodinám na bydlení u nás ubírá spíše směrem podpory některých bankovních produktů, než přímou výstavbou státních bytů. Velmi oblíbené je například stavební spoření, které nabízí možnost státní podpory, zaručuje nízkou výši úroků z půjček na bydlení, které je možné navíc uplatnit jako odečitatelnou položku při placení daně z příjmů.

Stav veřejných financí stále nutí naše politiky k omezování výdajů. Jednou z oblastí, kde se přísun peněz rok od roku snižuje je mimo jiné také přímá podpora rodin s dětmi. Pravidelné reformy systému sociálních dávek, nové koncepce přímé finanční, i nepřímé (formou daňových úlev) podpory rodin se snaží zvýšit průhlednost celého systému sociálního zabezpečení. Opěrným bodem tohoto systému se stal zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře. Zákon přehodnotil staré plošné pojetí dávek, přesně stanovil nové druhy dávek a podmínky pro vyplácení sociální podpory. Stát si také zajistil možnost porovnávat náklady na život občanů a rodin s jejich skutečnými příjmy a odvíjet tak výši podpory v závislosti na velikosti příjmů. Došlo také k přesnému vymezení pojmů jako je nezaopatřené dítě, příjem a životní minimum rodiny, výše a způsob výplaty přídatku na dítě, rodičovského příspěvku a dávek pěstounské péče. Takovéto ověření příjmových poměrů rodin znamenalo zvýšení adresnosti státní sociální podpory. Paradoxně se ovšem negativně projevilo ve sňatečnosti. Rodiny nesezdaných partnerů jsou takovým systémem finančně zvýhodněny a i proto se páry do sňatků příliš nehrnou.¹⁾

3.5 Dílčí závěr

V systému rodinného práva a směřování rodinné politiky jde o to nalézt tu správnou hranici, kdy se stát o rodinu nestará vůbec, stará přiměřeně a kdy už se možná i vměšuje. Stát sice přebírá určité rodičovské pravomoci ve výchově dětí, přímé intervence státu do rodiny by však měly být až tou poslední možností v případě, že rodina trpí závažnou poruchou jakou je třeba násilí na dětech, partnerovi, vážné zanedbávání výchovy dětí a podobně. „*Každá rodina by měla*

¹ Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, § 1-65

sama dětem zajistit vědomí bezpečí a jistotu rodičovské lásky. V tomto ohledu ji jistě žádná státní instituce nezastoupí. Bez toho není možný zdravý rozvoj jejich citového života. Dítě má v rodině nalézt útočiště v době, kdy je slabé, bezmocné, kdy potřebuje ochranu, pomoc a pochopení. Dítě potřebuje v rodině citově zakotvit, nemá-li vyrůst v povrchního, hrubého, nebo dokonce v asociálního jedince.“¹⁾

Nejenom politici, ale všichni se musíme se zamyslet se nad tím, jaké kroky státu jsou adekvátní a přispívají ke stabilizaci rodiny a posílení jejího postavení ve společnosti, a které z nich mohou vyvolat naopak nechtěnou negativní odezvu. Protože rodinná politika, stejně jako jiná odvětví lidské činnosti, má i svoji odvrácenou stranu. Na manželství jako svazek muže a ženy je dnešní svobodomyšlnou společností pohlíženo více z hlediska citového a tělesného sebeuspokojení, než jako na celoživotní závazek, což přispívá k destabilizaci tohoto vztahu. Například oslabení tlaku kultury a veřejného mínění na dodržení závazků spjatých s rodičovstvím je právě jedním z negativních jevů existence sociální politiky.

Opustil-li dříve muž matku svého dítěte, znamenalo to pro ni i dítě úpadek, nejen ekonomický, ale i morální. Čekalo ji hmotné i sociální strádání. Opustí-li otec nebo matka rodinu dnes, stát ji podpoří sociálními dávkami. To je samozřejmě v pořádku, protože vychovávat dítě v neúplné rodině přináší s sebou vždycky mnohé újmy, psychické, sociální i ekonomické. Zamezí se tím úplnému finančnímu zhroucení takové neúplné rodiny. Tím negativním jevem v tomto případě je, že zmizel společenský tlak na to, aby rodiče takový rozpad nedopustili. Dříve muž přesně věděl, že za sebou nechává domácnost vystavenou strádání, a bylo mu to veřejně soustavně připomínáno. Žena byla tímto vývojem sice osvobozena od závislosti na otci-živiteli, ale emancipace současně osvobodila i otce, protože oslabilo působení veřejného mínění, které ho nutilo bezpodmínečně stát po boku matky při výchově dítěte.

¹⁾ Prchal, J. *Vychováváme děti*. 2. vyd., Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988, str.20

Závěr

Co říci na závěr? Od vzniku párové rodiny, si žádné společenské zřízení nemohlo dovolit nechránit rodinu. Bylo potřeba podřídít rodinné uspořádání soustavné sociální kontrole a zároveň ponechat mu dávku soukromí. V průběhu věků se měnil v podstatě jen způsob, jakým si společnost rodinu hlídá. *„Člověk se od všech ostatních živých tvorů odlišuje tím, že vytváří kulturu a veškeré jeho chování je kulturně vzorováno. Jakmile se už jednou kultura stala pro člověka základním mechanismem druhového přežití v přírodním prostředí, musí se člověk podřídít imperativu její vnitřní integrity“.*¹⁾

Normy správnosti rodinného chování se v historii předávaly ústním podáním. Pokládalo se za samozřejmé, že starší a zkušenější lidé, dobře těmto věcem rozumějí. Řídící a regulační pravomoc se v průběhu historie přenášela na matky rodu, šamany, sbory starších, kněze až do dnešního systému rodinného práva. Svatba, jako způsob jak zvýraznit závaznost zakládaného svazku, vždy patřila k jednomu největších sociálních rituálů. Veřejné mínění a síla tradice mají největší podíl na způsobech chování rodin. *„Nejvýznamnější změnu v dějinách rodinných vztahů způsobil na konci 20. století vynález a všeobecné rozšíření spolehlivé antikoncepce. Člověk se vymkl z rukou přírodě, která zajišťovala pokračování druhu tím, že spojila jeho reprodukci se sexuální slastí. Může ji mít, aniž by za to platil péčí o příští generaci.“*²⁾

Model rodiny, o kterém se v současné době mluví, diskutuje o jeho krizi, tedy rodina složená z obou biologických rodičů a jejich dětí, se zdá v dnešním liberálním světě opravdu mírně překonaný. Řekl bych, že pojem rodina se natolik rozšiřuje, že mnohdy je to spíš společenství lidí, kteří se starají o různé děti. Přes všechny výhrady však zůstává rodina optimálním výchovným prostředím pro děti a také prostředím pro přenášení životních hodnot do dalších pokolení. Jak tedy bude

¹ Možný, I. *Moderní rodina(mýty a skutečnosti)*. 1. vyd., Brno: Blok, 1990, str.141

² Možný, I. *Česká společnost: nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. 1.vyd., Praha: Portál, 2002, str.22

pokračovat vývoj rodiny do budoucna? Přesto, že dnes máme k dispozici statisticky zmapovaný vývoj rodinného chování člověka v minulosti, přesné údaje o vývoji sňatečnosti, rozvodovosti, počtu dětí, průměru sňatkového věku ženichů a nevěst, průměrné velikosti domácnosti a další, je každá předpověď těžká. Rodina je natolik svébytná, že se úspěšně vyhne všem snahám přesně předpovědět její osud či vývoj. Jisté však je, že dalším studiem rodiny a jejího vývoje spojeného s vývojem historickým, je možné nastínit další směřování celé společnosti.

Jak již napsal v jednom svém díle sociolog T. G. Masaryk: „*V rodině máme, abych tak řekl, živou historii, tradici, která nejen jednotlivce tuží, ale hlavně pro národ, pro společnost význam má veliký. S té stránky významno je učení Platonovo o nesmrtelnosti. Jak krásně naznačil nám tento veleduch, že v přirozeném plození dětí jeví se touha po nesmrtelnosti.*“¹⁾

¹ Masaryk, T.G., *Mravní názory*, Státní nakladatelství, Praha:1923, str.137

Resumé

Tato práce je rozdělena do tří hlavních kapitol. V první kapitole jsem se zaměřil na vysvětlení významu a pojmu „rodina“. Jak se na tento zdánlivě jednoduchý a srozumitelný výraz, který všichni známe, dívají jednotlivé vědecké disciplíny, jež často s tímto pojmem pracují, zejména právo, sociologie a psychologie.

Druhou kapitolu jsem věnoval jednotlivým fázím historického vývoje, příčinám jejich vzniku a chování člověka v jednotlivých fázích. Chtěl jsem stručně popsat dějinný vývoj lidské společnosti, ukázat rodinné vztahy v konkrétních historických situacích a naznačit, jaké místo měla rodina v této společnosti. Tedy předvést rodinu v kontextu historického vývoje od pravěku po současnost.

Třetí kapitola pak představuje českou rodinu a její současný stav ve vztahu ke státu. Prezentuji zde současné pojetí rodiny, postavení rodiny v České republice, s tím související právní vztahy v rodinném právu a vývoj právní legislativy týkající se rodiny. Dále se zde zabývám rodinnou politikou státu, tedy tím, jak u nás dříve vypadala a v současnosti vypadá podpora rodin, její ochrana a zabezpečení.

Uvědomuji si, že jsem ve své práci nemohl postihnout všechny aspekty tohoto tématu a ani to nebylo jejím smyslem. Spojení historie a rodiny je natolik obsáhlé, že by to ani nebylo možné. Chtěl jsem pouze nenásilnou formou nastínit vývoj rodiny ve společnosti. Uvést jaké změny nastaly v rodině v průběhu let a jaké je postavení současné rodiny z pohledu historie. Ukázat, že stav dnešní rodiny je v mnoha rovinách analogický ke stavu rodiny v minulých desetiletích a stoletích. Praxe v rodinách současných není v zásadě příliš odlišná od praxe předchozích generací. Rodina je stále považována za jednu z nejvyšších životních hodnot a její rozpad za jednu z životních tragedií. Většina lidí si stále přeje, aby jejich manželství bylo šťastné, rodina soudržná, harmonická a úspěšná. Ne všem se to, ale podaří.

Anotace

Cibulka, Vít. *Rodina v kontextu historického vývoje*. (Bakalářská práce. Brno: Institut mezioborových studií Brno – Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, 2008, 45s.)

Tato práce se věnuje postavení a přeměnám rodiny z pohledu historického vývoje lidské společnosti. Rodina byla a stále je považována za jednu z nejvyšších životních hodnot. Jejím prostřednictvím se realizují závažné společenské úkoly. V rodině získává nová generace první rysy společenského chování. V rodině jsou kladeny společenské a kulturní základy budoucí generace, která svým chováním určí další směřování celé společnosti.

Klíčová slova

rodina, historie, vývoj, manželství, společnost, vztahy

Annotation

Cibulka, Vít. *The family in context of historical development*. (Bakalářská práce. Brno: Institut mezioborových studií Brno – Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, 2008, 45s.)

This thesis is dedicated to the positions and transformations of the family from the point of view of historical development of human society. Family has been and still is regarded as one of the highest life values. Relevant social tasks are realized through families. In the family the new generation acquires first marks of social behaviour. In the family there are set social and cultural basis of the future generation which will determine, through its behaviour, other directions of the whole society.

Keywords

family, history, development, marriage, society, relations

Seznam použité literatury

Prameny

1. Zákon č.1/1993 Sb., Ústava České republiky, v platném znění
2. Zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod, v platném znění
3. Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, v platném znění
4. Zákon č. 132/1982 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon o rodině
5. Zákon č. 234/1992 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění zákona č. 132/1982 Sb.
6. Zákon č. 91/1998 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů, a o změně a doplnění dalších zákonů
7. Zákon č. 140/1961 Sb. , trestní zákon, v platném znění
8. Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, v platném znění
9. Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění
10. Zákon č.21/1948 Sb., o právním postavení snoubenek a nemanželských dětí, pozůstalých po účastnících národního boje za osvobození
11. Zákon č.135/2006 Sb., kterým se mění některé zákony v oblasti ochrany před domácím násilím
12. Nález Ústavního soudu České republiky č.72/1995 Sb.
13. Národní zpráva o rodině, MPSV, Praha, 2004
14. Akční plán na podporu rodin s dětmi pro rok 2006-2009, MPSV, Praha, 2006
15. Národní koncepce rodinné politiky, MPSV, Praha, 2005

Literatura

16. Bláha, I.A., *Sociologie*, 1. vyd., Praha: Academia ČAV 1968
17. Ďjakova, V. N., Kovaljova, S. I. *Dějiny starověku*, 1. vyd., Praha: Nakladatelství politické literatury, 1963, 778s.
18. Galla, K., Burešová, K. *Snoubenci manželé rodiče a děti*, 1. vyd., Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, 232s.
19. Horská, P., et al. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, 1. vyd., Praha: Panorama, 1990, 480s.
20. Kraus, B. Poláčková, V. et al., *Člověk prostředí výchova*. 1. vyd. Brno: Paido, 2001, 199s.
21. Kinder, H., Hilgemann, V., *Encyklopedický atlas světových dějin*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, 629s.
22. Matoušek, O., *Rodina jako instituce a vztahová síť*, 3.vyd., Praha, SLON 2003, 161s.
23. Masaryk, T.G. *Mravní názory*, Praha: Státní nakladatelství, 1923, 189s.
24. Možný, I. *Moderní rodina(mýty a skutečnosti)*.1.vyd. Brno: Blok, 1990, 184s.
25. Možný, I. *Česká společnost: nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. 1.vyd. Praha: Portál, 2002, 208s.
26. Prchal, J. *Vychováváme děti*. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988, 192s.
27. Sobotková, I. *Psychologie rodiny*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001, 176s.
28. Smith, H. *Děti a rozvod*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004, 184s.
29. Utčenka, S.L. et al. *Dějiny světa v deseti svazcích, svazek II*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1963, 907s.
30. Zamarovský, V. *Dějiny psané Římem*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1969, 400s.

Skripta a časopisecká literatura

31. Fetter W.R., článek *Změny v rodinném právu od 1. srpna 1998*, deník Slovo, sobota 11. dubna 1998
32. Kejdová, M., Vaňková Z., *Právo a sociální politika II*. Brno: Institut mezioborových studií, 2004, 71 s.
33. Kohoutek, R. *Sociální psychologie*, Brno: Institut mezioborových studií, 2004, 215 s.
34. Mazánková, L., Nevoránek, J., Řehoř, A. *Sociologie rodiny II*. Brno: Institut mezioborových studií, 2004, 34 s.
35. Mühlpachr, P. *Problémy současné společnosti*, Brno: Institut mezioborových studií, 2001, 117 s.
36. Nevoránek, J., Řehoř, A. *Kapitoly ze sociologie rodiny*, Brno: Institut mezioborových studií, 2004, 38 s.

Internetové zdroje

37. <http://www.mpsv.cz> – internetové stránky Ministerstva práce a sociálních věcí
38. <http://www.mvcr.cz> – internetové stránky Ministerstva vnitra
39. <http://www.dejepis.com> – virtuální učebnice
40. <http://cs.wikipedia.org> – internetová encyklopedie